

Oy boshimda parvona,
Yulduzlarga boylandim.
Nigoh solsam haryona (haryona)
Shodligimga aylandi (aylandi).

N a q a r o t :

Yoshlik zavqi dilimda,
Ko'ksim mening samodir.

Do'stlar bugun tilimda,
Har bir so'zim navodir.

Daryolarga qo'shilib,
Qushlar bilan uchdim men.
To'liqin-to'liqin jo'sh urib,
Chamanlarni quchdim men.

N a q a r o t

?! Savol va topshiriqlar

1. Shashmaqom tarkibidagi Olti maqom qanday nomlanadi?
2. «Yoshlik zavqi» qo'shig'ini yod oling.

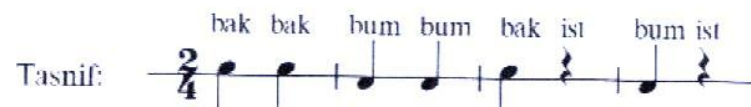
SHASHMAQOM CHOLG'U (MUSHKILOT) KUYLARI

Olti maqom tizimidagi har bir maqom ikki yirik bo'lim - cholg'u va aytim (ashula) yo'llaridan tarkib topishi aytilgan edi. Maqomlarning cholg'u kuylar bo'limi Buxoro an'anasiga ko'ra «Mushkiilot» deb yuritiladi. «Mushkiilot» bo'limi besh asosiy qismdan iborat bo'lib, ular quyidagicha nomlanadi:

1. Tasnif	- tasnif etilgan, ijod etilgan, mukammal asar.
2. Tarji	- qaytariq, takrorlash, takrorlanuvchi.
3. Gardun	- falak gardishi, qismat.
4. Muxammas	- beshlik, beshlangan.
5. Saqil	- vazmin, og'ir.

Shuni aytish kerakki, garchand maqom cholg'u kuylarining nomlari serjihat ma'nolar kasb etsa-da, ammo ularning deyarli barchasi maqom «matnida», eng avvalo, doyra usullari mazmunida qo'llaniladi. Binobarin, «Gardun», «Muxammas» yoki «Saqil» deyilganda, birinchi navbatda, ma'lum doyra usullari nazarda tutiladi.

Maqomlarning «Mushkiilot» cholg'u bo'limlari «Tasnif» nomli kuylar bilan boshlanadi. Bu atama «Olti maqom»ning har biriga qo'shib aytiladi: «Tasnifi Buzruk», «Tasnifi Rost», «Tasnifi Navo», «Tasnifi Dugoh», «Tasnifi Segoh» va «Tasnifi Iroq». Tasniflarda, odatda, 2/4 o'lehov-ritmida bo'lgan doyra usuli qo'llaniladi. Ustozlar an'anasida bu usul «bak-bak, bum-bum, bak-ist, bum-ist», deb ifoda etiladi. Bir chiziqli nota yozuvida esa quyidagicha aks etadi:

Tasnif cholg'u kuylarining shakl topishida «xona» va «bozgo'y» nomli kuy tuzilmalari muhim o'rin tutadi. «Xona» (fors. *toj* - uy) - o'zgaruvchan kuy tuzilmasi bo'lib, u asar davomida bir necha bor takrorlanadi va galdan galga parda tovushlari ortib, ovoz hajmi ham kengayadi. Shu tariqa xona kuyning avji sari intilib, taraqqiy etadi va avj holatiga yetishadi. Bozgo'y kuy tuzilmasi esa, «xona»dan farqli o'laroq, doimiy barqarorlikka ega. Zero, u asarning boshidan oxiriga qadar o'zining dastlabki ohang tuzilish qiyofasini muqim saqlaydi. Bu o'rinda «bozgo'y» tuzilmasi o'zining o'zgarmas takrori bilan qo'shiq-yallalardagi naqarot xususiyatini yodga soladi.

Maqom cholg'u kuylarini ijro etishning ikki asosiy ko'rinishi - yakkanavoz (yakka sozda) va ansambl (dasta) shakllari yuzaga kelgan. Tanbur torli-cheritma sozi yetakchi cholg'u sifatida kasbiy musiqachilar orasida keng qo'llaniladi. Doyra esa zarb usullarini sadolantirish bilan ahamiyatlidir. Shuningdek, maqom cholg'u kuylarini g'ijjak, dutor, nay, rubob, qo'shnay kabi cholg'ularda ham yakka holda ijro etish mumkin. Ansambl ijrochiligi tarkibida esa tanbur va doyra qatoriga yana dutor, nay, qo'shnay, g'ijjak yoki sato (yoki qo'biz), chang, qonun, ud, rubob kabi cholg'ular qo'shilishi mumkin. Buxoro musiqa amaliyotida tanbur, nay va doyra sozlaridan iborat cholg'u ansambli an'anaviy tus olgan.

SHASHMAQOMNING MUSHKILOT
(CHOLG'U KUYLAR) BO'LIMI

1. TASNIF

2. TARJI

3. GARDUN

4. MUXAMMAS

5. SAQIL

● Musiqa tinglash.

TASNIFI BUZRUK

«Buzruk» maqomidan

M.M. ♩ = 84-88

△ «Savti Kalon Soqiynomasi» maqom aytimini uch bayt g'azal asosida (matnga qarab) kuylang.

SAVTI KALON SOQIYNOMASI

Bobur g'azali

«Rost» maqomidan

M.M. ♩ = 108

Kel-tur-sa yuz ba-lo-ni o'-shal
be-va-fo men-ga. Kel-sun, a-gar yu-zum-
ni e-vur-sam ba-lo men-ga.
Net-gay-men ul ra-fiq bi-la-kim qi-lur ba-se.
Meh-ru va-lo ra-qib-g'a, jav-
ru ja-fo men-ga. Be-go-na bo'l-sa
aql me-ni tel-ba-din ne tong,
Chun bo'l-di ul pa-ri-si-la-tim o-shi-no men-ga.

Keltursa yuz baloni o'shal bevafo menga,
Kelsun, agar yuzumni evursam balo menga.

Netgaymen ul rafiq bilakim qilur base,
Mehr-u vafo raqibg'a, javr-u jafu menga.

Begona bo'lsa aql meni telbadin ne tong.
Chun bo'ldi ul parisifatim oshno menga.

Musiqa savodi. U f a r. Ufar—raqsbop doyra usullaridan bo'lib, ikki asosiy ko'rinishda namoyon bo'ladi: 1. Yengil Ufar. 2. Og'ir Ufar. Yengil Ufar, odatda, 6/8 ritm o'lchovida bo'ladi. Bunga Samarqand Ufaridagi usul misol bo'la oladi:

bum ba - ka bum bak

Og'ir Ufar 3/4 ritm o'lchovida bo'lib, u quyidagi ko'rinishga ega:

bum ba - ka bak bum bak

?! Savol va topshiriqlar

1. Shashmaqomning «Mushkilot» bo'limida mavjud bo'lgan beshita asosiy kuylar nomi qanday ataladi?
2. «Tasnif» doyra usulini yod oling.
3. «Savti Kalon Soqiynomasi» aytimining uch bayt (6 misra) g'azalini yod oling.

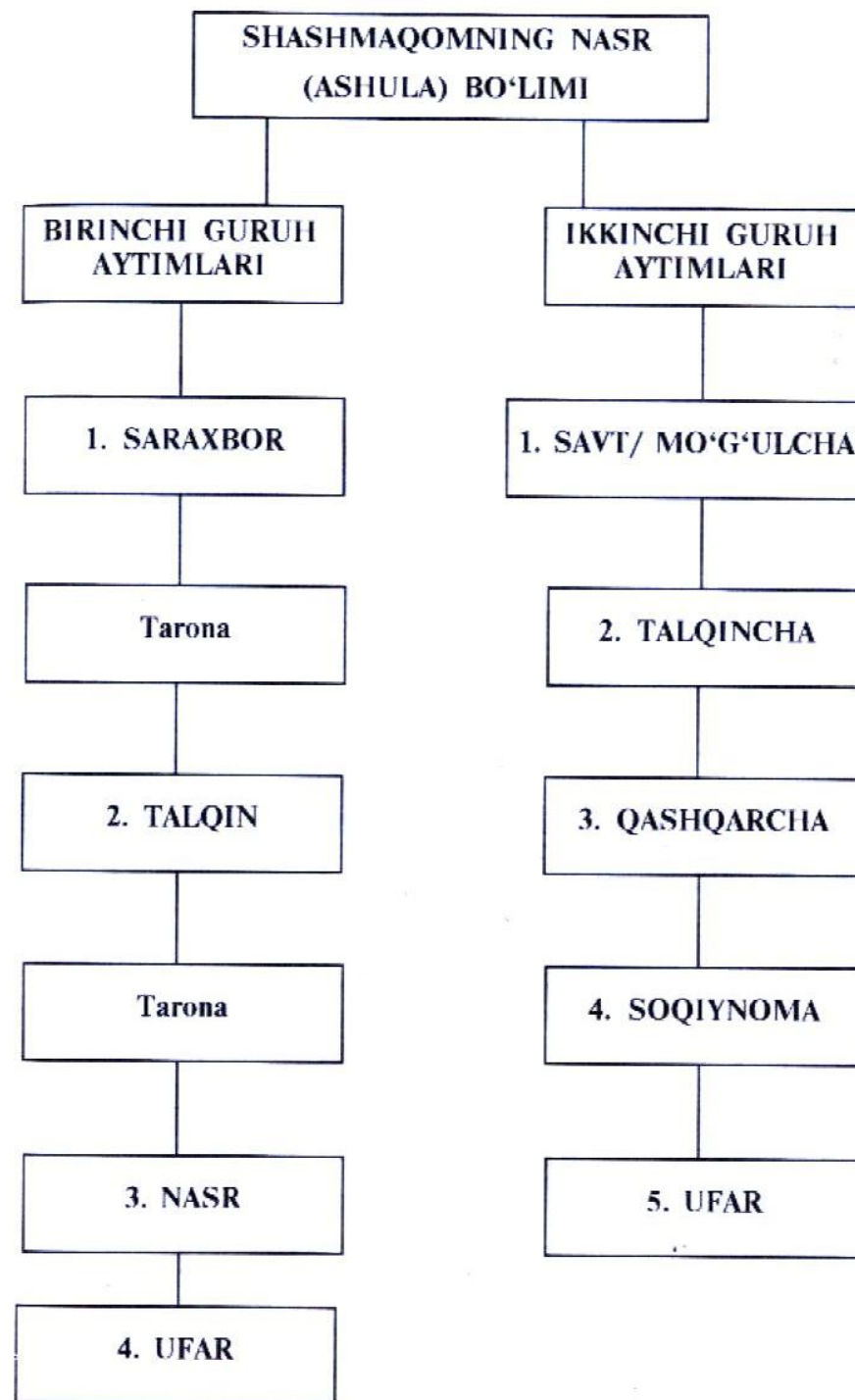
SHASHMAQOM AYTIM (NASR) YO'LLARI

Shashmaqom an'anasiga ko'ra, dastavval, cholg'u bo'limi - «Mushkilot» kuylari («Tasnif», «Tarji», «Gardun» va h.k.) birin-ketin beto'xtov ijro etilib, yaxlit turkumni tashkil etadi. Bunda doyra usullari qismdan qismga qarab murakkablashib boradi. Cholg'u bo'limining so'nggi «Sa qil» nomli kuyi ijro etilgach, maqomning aytim (ashula) bo'limiga o'tiladi.

Maqomlarning aytim (ashula) bo'limi umumiy nom bilan «Nasr» deb ataladi. Nasr - arabcha «ko'mak», «zafar» demakdir. Maqom ashulalari aytim san'atining murakkab va mukammal namunalarini namoyon etadi. Shu bois ham ularni kuylash uchun maxsus amaliy malaka va ijroviy mahorat talab etiladi. Bunga erishish uchun esa musiqiy tahsilning «ustoz-shogird» an'anasi qo'llanib kelingan. Ushbu an'anaga binoan, maqomchi ustoz o'z san'atini o'rgatish va shu tariqa meros qoldirish yo'lida o'ziga qobiliyatli shogird tanlagan. Shogird ustozning maqom ashulachiligi bobidagi mahoratini ko'p yillar (7-10, hatto 10-15 yil) davomida bosqichma-bosqich egallab borgan. Bu jarayonda nota yozuvlari kam ahamiyatli bo'lib, shogirdlar ustozlarining namunaviy ijrolarini, asosan, «tinglash, idrok etish» bilan xotiralariga muhrlaganlar va maxsus mashqlar orqali ularni amaliy o'zlashtirib borganlar. Shuningdek, maqom ashulalarida qo'llangan aruz vaznidagi ko'plab she'riyat (Rudakiy, Tabriziy, Rumiy, Lutfiy, Sakkokiy, Atoiy, Hofiz, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy, Bobur, Mashrab va boshqalar ijodi) namunalarini yod olishlari lozim edi. Bundan tashqari, jo'rnavoz sozlar qatorida doyra usullarini hamda tanbur va dutor ijrochiligini zaruriy darajada o'zlashtirganlar.

Shashmaqomlarning «Nasr» nomli aytim yo'llari (yoki ashula bo'limlari) ikki guruhdan iborat ashula turkumlariga bo'linadi. Birinchi guruhning tarkibi, odatda, «Saraxbor», «Talqin», «Nasr» deb nomlanuvchi asosiy aytim yo'llari hamda ularning Taronalari va yakuniy Ufar ashula qismlaridan tashkil topadi.

Ikkinchi guruh aytimlari Savt, Mo'g'ulcha ashula yo'llari va ularning Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar nomli shoxobchalaridan iboratdir. Shunday qilib, Shashmaqom turkumi olti maqomni o'z ichiga oladi. Olti maqomning har biri esa cholg'u va ashula yo'llaridan iborat ekan.

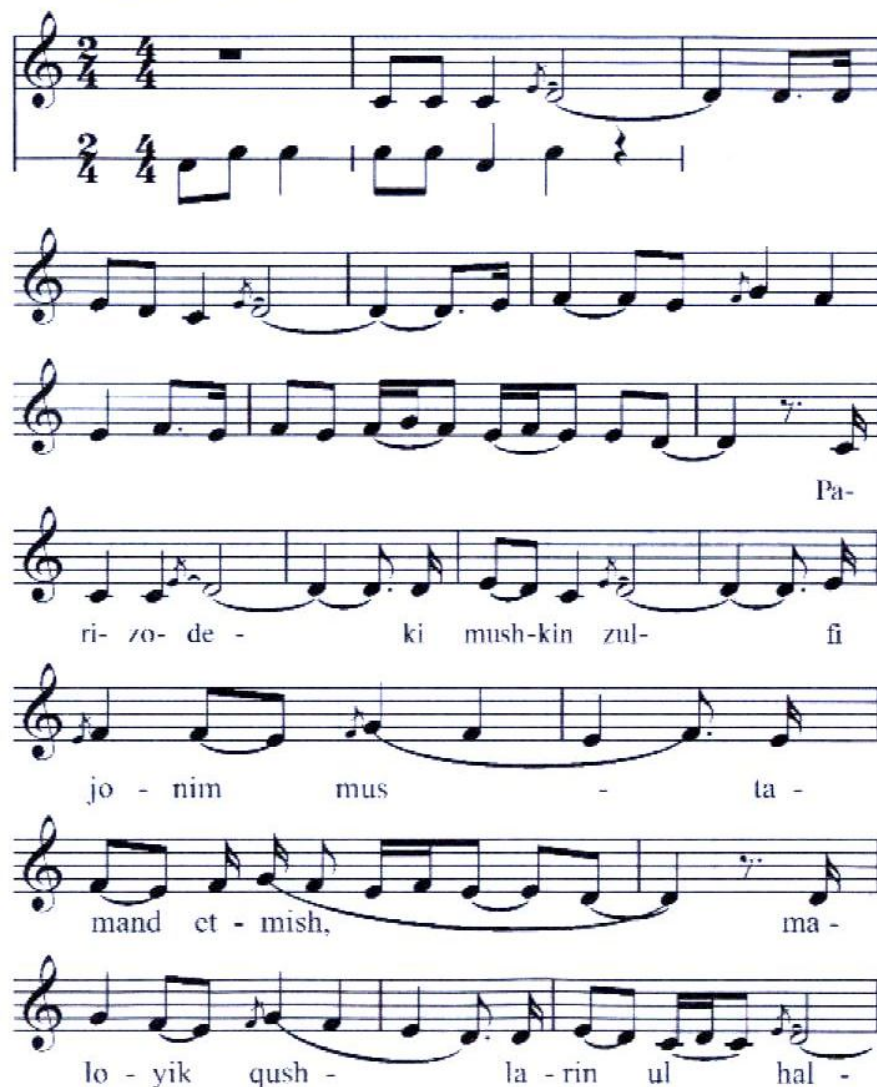
● «Nasrulloiy» maqom aytim yo'lini tinglang.

NASRULLOIY

Navoiy g'azali

«Buzruk» maqomidan

M.M. ♩ = 84-88

Mustaqil o'qish

OTA JALOL NOSIR

Buxoro maqomlarining taniqli va mashhur ijrochilari qatorida Ota Jalol Nosir, Ota G'iyos Abdug'ani, Domla Halim Ibodov, Hoji Abdulaziz Rasulov, Levi Boboxonov va boshqalarning nomlarini alohida aytib o'tish kerak.

Ota Jalol Nosir (1845-1928) Buxoro Olti maqomini juda yoshligidan o'rgana boshlaydi. Dastlab uni bu san'at bilan onasi tanishtiradi. Keyinchalik esa mashhur hofiz va cholg'uchi Tillaboy ustozligida puxta o'zlashtiradi. XIX asrning 60-yillaridan to XX asrning dastlabki o'n yilliklariga qadar Buxoro amirligi saroyida hofiz sifatida xizmat qiladi. Sho'ro davriga kelib, Buxoroda ochilgan «Sharq musiqa maktabi»da ustozlik qiladi va ko'plab shogirdlar yetishtiradi.

Ota Jalol Nosir xalqimizning ulkan ma'naviy xazinasi bo'lgan Olti maqomni mukammal bilgan va uni saqlab qolishda katta xizmat ko'rsatgan san'atkoridir. Ma'lumki, V.A.Uspenskiy 20-yillarning boshlarida salobatli Olti maqom turkumini Ota Jalol Nosir va tanburchi Ota G'iyos Abdug'anilar ijrosida ilk bor nota yozuvlariga tushirgan edi. Shu tariqa maqomning umuman yo'q bo'lib ketishi xavfi bartaraf etiladi. Chunki, bu san'atning bilimdoni va amaliy ijrochisi bo'lgan ustoz-sozanda va ustoz-hofizlar nihoyatda ozchilikni tashkil etardi.

O'ZBEGIMDAN AYLANAY

Habib Rahmat she'ri

Nadim Norxo'jayev musiqasi

Marsh sur'atida

Dun- yo- da dur- do- na yurt. Xal- qi tan-ti,
 meh-nat- kash, xal- qi tan- ti, meh-nat- kash,
 Do'st-lik-da ya-go-na yurt. Ham-ma-ni teng siy-lay-di,
 Tinch-lik, o- mad ti- lay- di. Ham-ma-ni teng siy-lay-di,
 Tinch-lik, o- mad ti- lay- di. O'y- la- ga- ni yax-shi-lik,
 Kun-dan-kun-ga gul- lay- di.

O'zbekiston — ona yurt,
 Dunyoda durdona yurt.
 Xalqi tanti, mehnatkash,
 Do'stlikda yagona yurt.

Hammani teng siylaydi,
 Tinchlik, omad tilaydi.
 O'ylagani yaxshilik,
 Kundan-kunga gullaydi.

Qalbidек pok osmoni,
 Butdir imon, vijdoni.
 Fe'li kengdir shu sabab,
 To'kindir dasturxoni.

O'zbekimdan aylanay,
 O'zligimdan o'rgilay.
 Men ham shu yurt farzandi,
 Xizmatiga shaylanay.

ATOQLI MAQOM IJROCHILARI

Ota G'iyos Abdug'ani.

Ota Jalol Nosir.

Domla Halim Ibodov.

Karim Mo'minov.

XORAZM MAQOMLARI

Xorazm maqomlari muayyan tizimdagi turkum shaklida XIX asrning birinchi yarmida qaror topgan bo'lib, bu turkum Buxoro maqomlari singari, asosan, Olti maqomdan iborat:

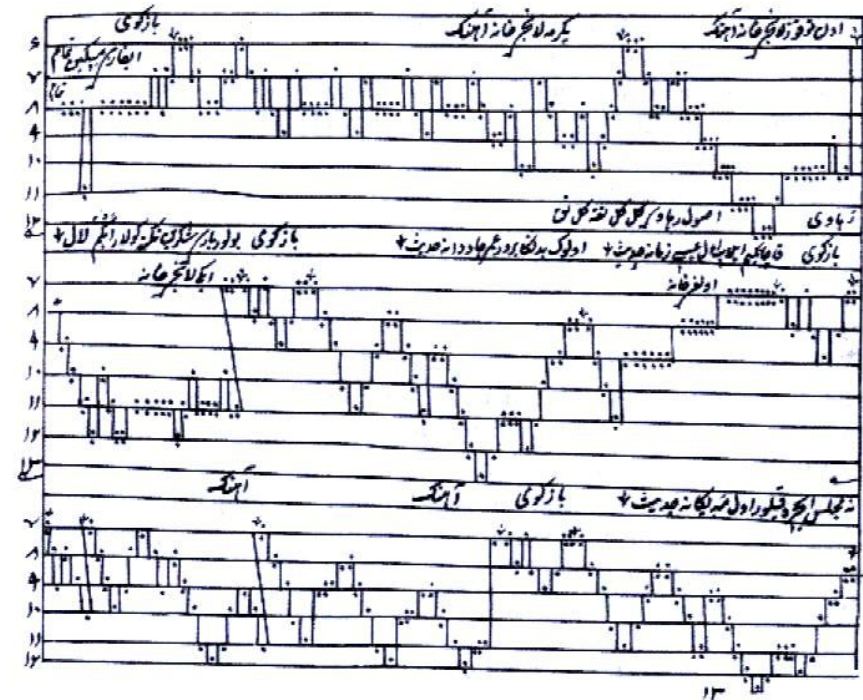
1. «Rost» maqomi (yoki Maqomi «Rost»);
2. «Buzruk» maqomi (yoki Maqomi «Buzruk»);
3. «Navo» maqomi (yoki Maqomi «Navo»);
4. «Dugoh» maqomi (yoki Maqomi «Dugoh»);
5. «Segoh» maqomi (yoki Maqomi «Segoh»);
6. «Iroq» maqomi (yoki Maqomi «Iroq»).

Komil Xorazmiy.

Yozma manbalardan ma'lum bo'lishicha, Xorazm maqomlarining uzil-kesil qaror topishida Buxoro maqomchilik an'analari katta ta'sir ko'rsatgan. Bu o'rinda atoqli musiqachi Niyozjon Xo'janing xizmatlari alohida ko'rsatib o'tiladi. Shunga ko'ra, Niyozjon Xo'ja XIX asr boshlarida Buxoroga kelganligi va Olti maqom tizimini o'rganib, so'ngra bu san'atni Xorazm musiqachilariga o'rgatganligi aytiladi. Ayni vaqtda, maqomlar Xorazm sharoitiga moslanib, mahalliy badiiy an'analar bilan bog'liq jihatlarga ega bo'lganligi ham ta'kidlanadi. XIX asrda yashab ijod etgan shoir va musiqashunos olim Pahlavon Niyoz Muhammad (taxallusi — Komil Xorazmiy, 1825 — 1897)

o'zi kashf etgan «Tanbur chizig'i» nomli o'ziga xos «nota yozuvi» vositasida Xorazm maqomlarini yozib olish tajribasini boshlab bergan edi. Bu ishni uning o'g'li — Muhammad Rasul Mirzaboshi davom ettirgan. O'ng tomondan chapga qarab o'qilgan mazkur «nota yozuvi»da tanbur pardalariga oid 18 ta muvoziy chiziqlar bo'lgan va bunda sadolanishi (bosilishi) lozim bo'lgan pardalar chiziqcha va nuqtalar asosida belgilangan.

XORAZM MAQOMLARINING CHERTIM YO'LI

Xorazm maqomlari tuzilishi jihatidan Buxoro maqomiga aksariyat o'xshash hamda o'zgacha holatlarni namoyon etadi. Xususan, bu maqomlarning cholg'u-kuy yo'llaridan tashkil topgan bo'limi Shashmaqomdagi kabi «Mushkilot» deb emas, balki «Chertim yo'li» yoki «Mansur» kabi umumiy nomlar bilan yuritiladi. Shuningdek, cholg'u bo'limi — chertim yo'li tarkibida bizga Olti maqomdan ma'lum bo'lgan «Tarji», «Gardun», «Muxammas» va «Saqil» nomli kuylari bo'lgan holda, «Tasnif» atamasi uchramaydi va uning o'rnida har bir maqomning nomi (masalan, «Maqomi Rost», «Maqomi Buzruk» va h.k.) yoki «Tani maqom» iborasi qo'llaniladi. Bundan tashqari, chertim yo'li bo'limlarida «Peshrav» va «Ufar» nomli qismlarning o'rni muqim tus olganki, bu hol Olti maqomga xos emasdir. Ma'lumki, Olti maqom cholg'u bo'limlari «Saqil» nomli kuylar bilan yakunlanar edi. Xorazm maqomlarida esa bu o'rinda «Ufar» nomli kuylar namoyon bo'ladi. Bu kabi o'zaro o'xshash va farqli jihatlarni yaxshi tasavvur etish maqsadida Shashmaqom va

Xorazm maqomlarining «Rost» turkumidagi cholg'u kuylarini bir-biriga qiyoslab ko'rish mumkin:

Xorazm «Rost» maqomi

Chertim yo'li:

1. Maqomi Rost.
2. Peshravi Gardun.
3. Muxammas I.
4. Muxammas II.
5. Muxammasi Ushshoq.
6. Saqili Vazmin.
7. Ufar.

Buxoro «Rost» maqomi

«Mushkilot» bo'limi:

1. Tasnifi Rost.
2. Garduni Rost.
3. Muxammasi Rost.
4. Muxammasi Ushshoq.
5. Muxammasi Panjgoh.
6. Saqili Vazmin.
7. Saqili Rak-Rak.

Chertim yo'li kuylarining ichki shakl-tuzilishlarida Olti maqomning «Mushkilot» kuylaridan ma'lum bo'lgan «xona-bozgo'y» nisbatlari namoyon bo'ladi.

Xorazm maqomlarining cholg'u kuylari ijro etilganda tanbur va doyra sozlari muhim o'rin tutadi. Tanburda maqomning kuyi, doyrada esa usul yo'li chertiladi. Shuningdek, chertim yo'llari ikki tanbur, bir g'ijjak, bir bulamon va doyra cholg'ularidan iborat.

**XORAZM MAQOMLARINING
AYTIM YO'LI**

Xorazm maqomlarining ashula bo'limi «Aytim yo'li» yoki «Manzum» deb ataladi. Xorazm aytim yo'llarini Shashmaqom «Nasr» bo'limlari bilan qiyoslaganda ko'plab umumiy va o'zgacha holatlar namoyon bo'ladi. Masalan, Xorazm aytimlarida «Talqin», «Nasr» va «Ufar»lar bilan birga mahalliy ashulachilik an'analari aloqador «Suvora», shuningdek, «Faryod» va «Naqsh» nomlari bilan ma'lum ashula namunalari keng o'rin tutadi. Ammo, ayni vaqtda, «Saraxbor» atamasi umuman uchramaydi hamda uning o'rniga (chertim yo'lida bo'lgani singari) maqomning nomi (Maqomi Rost, Maqomi Buzruk va h.k.) ishlatiladi. Misol tariqasida har ikkala turkumning «Navo» maqomlariga oid aytim (ashula) yo'llarini qiyoslash mumkin:

Xorazm «Navo» maqomi

Aytim yo'li:

1. Maqomi Navo.
2. Tarona.
3. Suvora.
4. Talqin.
5. Faryod.
6. Naqsh.
7. Oraz.

Buxoro «Navo» maqomi

Nasr bo'limi:

1. Saraxbori Navo.
2. Tarona I — II.
3. Talqini Bayot.
4. Tarona.
5. Nasri Bayot.
6. Tarona I — II.
7. Orazi Navo.

8. Ufar.

8. Tarona I — III.

9. Husayniy Navo.

10. Ufari Bayot.

Xorazm va Buxoro maqomlarini qiyoslashda davom etib, yana shuni aytish mumkinki, Xorazm «Iroq» maqomida «aytim yo'li» ga doir ashula namunalari umuman uchramaydi. (Bu namunalar bizgacha yetib kelmagan.) Demak, «Iroq» maqomi «chertim yo'li»-dan iborat, xolos. Shuningdek, Xorazm maqomlarida ikkinchi guruh ashula turkumlariga doir «Savt», «Mo'g'ulcha» va ularning shoxobchalari muqim tarzda shakl topmagan.

Xorazm maqomlarining aytim yo'llari Navoiy, Fuzuliy, Mashrab, Ogahiy, Munis, Avaz O'tar kabi mumtoz shoirlarning aruz vaznli nazmiy ijodlari asosida «o'qiladi».

△ Qo'shiq kuylash

SAVTI NAVO QASHQARCHASI

Ogahiy g'azali

«Navo» maqomidan

M.M. ♩ = 104-108

Kel - gil, ey o - ro - mi - jon, ol -

di qa - ro - rim in - ti - zor,

Kelgil, ey oromijon, oldi qarorim intizor,
Yo'ling uzra tufroq etti jismi zorim intizor.

Tun-kun afg'onlar chekib, el ichra rasvo bo'lmisham,
Qo'ymamish ishqing aro nomus-u orim intizor.

XORAZM MAQOMLARINING ATOQLI IJROCHILARI

Komiljon Otaniyozov.

Xorazm maqomlarining mahoratli ijrochilari bir necha avlodidan iborat. Jumladan, XIX asrda Komil Xorazmiy, XIX asr ikkinchi yarmi–XX asr boshlarida esa Komil Xorazmiyning shogirdlari Xudoybergan Muhrkan, Matyoqub pozachi, Abdullo gulobiy, Bobojon bulomonchi, Muhammad Rasul Mirzo, Matyoqub Xarratov kabi maqomchi san'atkorlar faoliyat ko'rsatganlar. Shuningdek, XX asr davomida Matpano Ota Xudoyberganov, Matyusuf Xarratov, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Hojixon Boltayev, Komiljon Otaniyozov, Matniyoz Yusupov, Ro'zimat Jumaniyozov va boshqa ustoz san'atkorlarning nomlari Xorazm maqomlarining yetuk ijrochilari qatorida tilga olinadi.

Xususan, Komiljon Otaniyozov (1917-1975) mashhur xonanda, sozanda va bastakor bo'lib, u Xorazm maqomlari aytim yo'llarini Matpano Xudoyberganov, Madrahim Yoqubov va Hojixon Boltayevlardan o'rgangan edi. Shu bilan birga u Xorazm dostonlari, qo'shiqlari hamda «Suvora» larini mahorat bilan ijro etgan. Komiljon Otaniyozov bastakorlik bobida ham barakali ijod qilib, «Sallamno», «O'ynar», «Ko'ring», «Muborak», «Ayrilmasin nigoridan», «Bo'libdur», «Netay» kabi xalq orasida keng tarqalgan ashula-qo'shiqlarni ijod etdi.

Matyoqub Xarratov.

Hojixon Boltayev.

Matniyoz Yusupov va Matpano Ota Xudoyberganov.

Musiqi savodi. Usullar haqidagi bilimingizni mustahkamlang. Quyidagi usullarni «bum-bak» bo'g'inlarida ifoda eting:

?! Savol va topshiriqlar

1. Xorazm maqomlarining cholg'u yo'llari (kuyleri) qanday umumiy nomlar bilan yuritiladi?
2. Xorazm maqomlarining cholg'u yo'llari tarkibidan qanday kuyler o'rin olgan?
3. «Savti Navo Qashqarchasi» aytimining ikki bayt (to'rt misra) g'azalini yod oling.

FARG'ONA – TOSHKENT MAQOM YO'LLARI

Toshkent va Farg'ona vodiysi shaharlari musiqiy amaliyotida joriy etilgan maqom yo'llariga nisbatan «Farg'ona - Toshkent maqom yo'llari» umumlashma iborasi qo'llaniladi. Bu turdagi maqomlar Buxoro va Xorazm maqomlaridan farqli o'laroq, yaxlit bir turkumni tashkil etmay, balki alohida-alohida bo'lgan cholg'u va ashula yo'llaridan iborat. Xususan, «Nasrullo I – V», «Munajat I – IV», «Ajam Taronalari», «Miskin I – V», «Segoh I – III», «Mushkiloti Segoh», «Sayqal I – II», «Mirzadavlat I – II», «Mushkiloti Dugoh», «Cho'li Iroq» kabi cholg'u kuyleri hamda «Chorgoh I – V», «Dugoh-Husayn I – VII», «Bayot I – V», «Bayoti Sheroziy I – V», «Gulyor-Shahnoz I – V», «Ko'cha Bog'i I – II», «Segoh», «Toshkent Irog'i» singari ashula yo'llari shular jumlasidandir. Binobarin,

Farg'ona—Toshkent maqom yo'llari tarkibida bir qismli namunalardan tortib, to besh-yetti qismdan iborat turkum asarlar namoyon bo'ladi.

O'tmishda Farg'ona—Toshkent maqom yo'llari nafaqat xon saroylarida, balki xalq hayoti bilan bog'liq turli sharoit va vaziyat (xalq tomosha va sayillari, dorbozlar o'yini, to'y bazmlari, ziyoli va kosib-hunarmandlar davrasida va h.k.) larda ham mudom ijro etib kelingan. Bu holat ularning xalq orasida mashhur bo'lishi sabablaridan biridir.

FARG'ONA — TOSHKENT MAQOM CHOLG'U YO'LLARI

Abduqodir Ismoilov.

«Farg'ona-Toshkent maqom cholg'u yo'llari» xalqimizning sevimli kuylari bo'lib, ularni «Nasrullo I—V», «Munajot I—V», «Ajam va uning taronalari», «Miskin I—V», «Segoh I—III», «Mushkiloti Segoh», «Sayqal I—II», «Mirzadavlat I—II», «Mushkiloti Dugoh», «Cho'li Iroq», «Chorgoh», «Surnay Irog'i», «Surnay Dugohi», «Surnay Ushshog'i» kabi kuylar tashkil etadi. Binobarin, bu maqom yo'llarining tarkibini bir qismli kuy namunalardan tortib to besh qismli turkum asarlar tashkil etadi. Turkumdagi tarkibiy qismlar rim raqamlari vositasida («Miskin I», «Miskin II», «Miskin III» va h.k.) ajratiladi. Ba'zi turkumlarda maxsus nomlar ham uchraydi. Masalan, «Miskin I—V» cholg'u turkumi-

ning III qismi «Adoiy», IV qismi «Asiriy» deb atalsa, «Nasrullo I—V» ning II qismi «Chapandoz», III qismi «Qashqarcha», IV qismi «Tarona» va V qismi «Ufar» deb ataladi va h.k.

Farg'ona-Toshkent maqom cholg'u kuylarini turli xil xalq cholg'ularida (nay, g'ijjak, dutor, tanbur, surnay va b.q.) ijro etish an'anasi ham mavjud. Shuningdek, bu kuylar turli vaziyatlarda chalinadi. Masalan, surnay yo'llari xalq tomosha va bayramlarida, dorbozlar o'yini va to'y bazmlarida, dutor, tanbur yoki g'ijjak ijrolari «uy sharoitlari»da o'tkaziladigan turli yig'in va majlislarda namoyon bo'ladi.

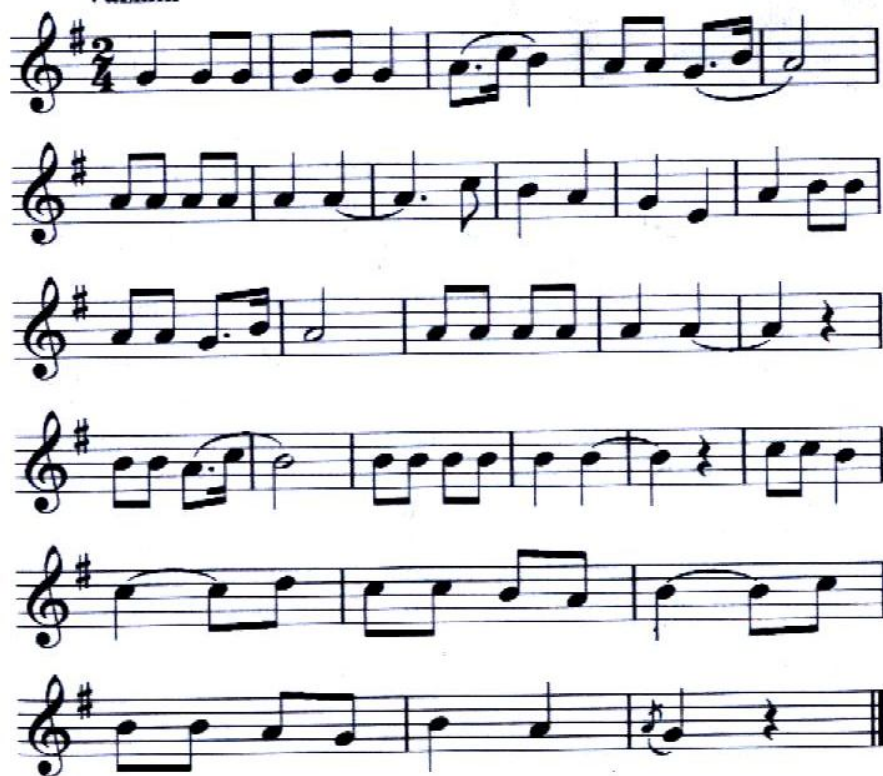
Farg'ona - Toshkent maqom cholg'u kuylarining ijrochilari, odatda, kasbiy musiqachilar bo'lib, ular bu san'atni maqomchi ustozlardan o'rganadilar. Shu tarzda bu san'atni bizga yetkazib bergan taniqli sozandalar qatorida Sultonxon Hakimov (tanbur), Abduqodir Ismoilov (nay), Ahmadjon Umurzokov (qo'shnay, surnay), Ashurali Yusupov (surnay), Shobarat tanburchi, Abdumutal Abdullayev (tanbur), Muhiddin Hoji Najmiddinov (dutor, tanbur), Abdusolat Vahobov (dutor), Komiljon Jabborov (g'ijjak, dutor, tanbur), Maqsudxo'ja Yusupov (tanbur), Saidjon Kalonov (nay), Faxriddin Sodiqov (chang, dutor), G'anijon Toshmatov (g'ijjak), Turg'un Alimatov (tanbur, dutor, g'ijjak), G'ulomjon Hojiqulov (g'ijjak) kabi mahoratli ijrochilar nomini alohida ta'kidlash kerak.

● «Nasrullo I» kuyini tinglang.

NASRULLO I

Toshkent—Farg'ona maqom yo'li

Vazmin

FARG'ONA—TOSHKENT MAQOM ASHULA YO'LLARI

Mulla To'ychi Toshmuhamedov.

Farg'ona—Toshkent maqom ashula yo'llari (cholg'u yo'llari kabi) alohida bo'lgan bir qismli («Sgoh», «Toshkent Irog'i» va b.q.) namunalardan tortib ko'p qismli ashula turkumlarini namoyon etadi. Ayniqsa, besh qismli ashula turkumlari ko'proq uchraydi. Xususan, «Chorgoh», «Bayot», «Bayoti Sheroziy», «Gulyor-Shahnoz» singari ashula yo'llari aynan besh qismdan iborat turkumli asarlardir.

Turkum qismlarini tashkil etuvchi ashula namunalari rim raqamlari vositasida belgilanadi. Masalan, «Bayot I», «Bayot II», «Bayot III» va h.k. kabi. Ayrim hollarda esa, tarkibiy qismning maxsus nomlari ham uchraydi. Jum-

adan, «Gulyor-Shahnoz» ashula turlumining I qismi «Gulyor», II qismi «Shahnoz», III qismi «Chapandozi Gulyor», IV qismi «Ushshoq» va V qismi «Qashqarchai Ushshoq» deb nomlanishi bunga misol bo'la oladi.

Farg'ona—Toshkent maqom yo'llarida «Farg'ona—Toshkent musiqa uslubi»ga xos bo'lgan yalla, ashula va katta ashula janrlarining xususiyatlari o'zgacha aks etadi. Ashula yo'llari muntoz she'riyat (Sakkokiy, Navoiy, Bobur, Muqimiy, Uvaysiy, Furqat va b.q.) asosida o'qiladi. Farg'ona—Toshkent maqom ashula yo'llarini o'z ijrolari bilan yuksaltirgan maqomchi hofizlar qatorida Shorahim Shoumarov, Mulla To'ychi Toshmuhamedov, Shojalil hofiz, Ilhom hofiz, Sodirxon hofiz, Yunus Rajabiy, Rasulqori Mamadaliyev, Fattohxon Mamadaliyev, Orifxon Hotamov kabi ustoz san'atkorlarning xizmatlarini alohida ta'kidlash kerak.

● Musiqa tinglash

DUGOH-HUSAYN I

Navoiy g'azali

Farg'ona—Toshkent maqom yo'li

M.M. ♩ = 72-76

Ey, sar - vi - noz, gul-sha-ni
bo - g'i ma - lo - ha - tim.
Va gul u - zor
ma - hi - va shu sar - vi -
qo - ma-tim. La'-ling ta-

△ «Chorgoh IV» maqom aytimini uch bayt g'azal asosida kuylang.

CHORGOH IV¹

Furqat g'azali

Farg'ona—Toshkent maqom yo'li

M.M. ♩ = 64

¹Aytimning tuzuk asosi besh parda (kvinta) oralig'ida quyiga ko'chirildi.

nim me-ning.

Bo- shi- ma sav- do tu- shib, o-

shuf - ta hol o'l- may ne- tay,

Jil- va- gar bo'l- sa o'- shal ko-

kil pa- ri- sho- nim me- ning,

Oh-kim, rahm aylamas holing'a jononim mening,
Kuydi bu hasrat o'tida kuymagan jonim mening.

Yig'lamaymu gulshan zulmat aro tong otkuncha,
So'rmasa bir tun kelib sham'i shabistonim mening.

Boshima savdo tushib, oshufta hol o'lmay netay,
Jilvagar bo'lsa o'shal kokil parishonim mening.

?! Savol va topshiriqlar

1. Farg'ona-Toshkent maqom yo'llariga doir ashula (aytim) turkumlarining nomini bilasizmi?
2. «Chorgoh IV» aytimining uch bayt g'azalini yod oling.

USHSHOQ

Navoiy g'azali

M.M. ♩ = 76

Farg'ona – Toshkent maqom yo'li

Qo-ra ko' - zum ke-lu

mar-dum, qo-ra ko' - zum ke-lu mar-dum-

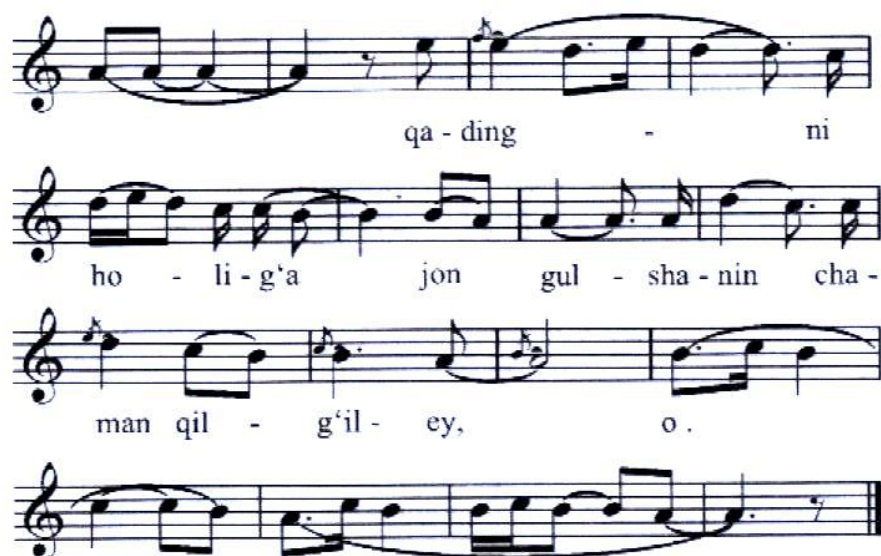
lug' em-di fan qil - g'il,

ko'-zum qa - ro - si - da

mar-dum ka - bi va - tan qil - g'il.

Yu-zing gu - li - ga ko'n- gul rav - za -

sin ya - sa gul - shan,

?! Takrorlash uchun savol va topshiriqlar

1. Maqom haqida umumiy tushunchangiz?
2. O'n ikki maqom nomlari qanday?
3. Shashmaqom tarkibiga qanday maqomlar kiradi?
4. «Tasnif» doyra usulini «bum-bak» bo'g'inlarida ifoda eting (ayting).
5. «Mushkilot» bo'limi tarkibidagi beshta asosiy cholg'u kuylari qanday nomlanadi?
6. «Nasr» bo'limining asosiy aytim (ashula) yo'llari qanday nomlar bilan ataladi?
7. «Qashqarcha» doyra usulini «bum-bak» bo'g'inlarida ifoda eting (ayting).
8. Chorak davomida o'rganilgan qo'shiqlardan 2-3 ta namuna kuylab bering.

III CHORAK

JAHON MUSIQA MADANIYATI TARIXIDAN LAVHALAR

MUSIQA MADANIYATI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Musiqa madaniyati kishilik jamiyati ma'naviy hayotida muhim o'rin tutadi. Chunki, musiqa inson qalbida go'zal tuyg'ularni uyg'otadi, uni yaxshi amallarni bajarishga chorlaydi. Shu bilan birga, musiqa, ayniqsa, «yoqimli ovoz, yuksak ta'sir kuchiga ega bo'lib, uni eshitish bilan inson ichki alamlardan xoli bo'ladi. Kishi har qanday qiyinchilikni, hatto ochlik, tashnalikni esidan chiqaradi. Musiqa og'ir mehnatdan keyin dam olishning eng yaxshi vositasidir. Musiqaning ta'sir kuchini hatto shundan ham bilsa bo'ladiki, yig'lab turgan bola ona allasini eshitib, tinchlanadi va uxlab qoladi»¹.

Musiqa madaniyatining ildizlari qadim davrlarda shakllangan xalq musiqa ijodiga borib taqaladi.

Har bir xalqning uzoq asrlardan kelayotgan, ajdodlardan avlodlarga bebaho ma'naviy meros bo'lib qolayotgan kuy va qo'shiqlari, lapar va yallalari, ashula va allalari bor. Gohi bu ma'naviy merosni bir ibora bilan «milliy musiqa» ham deyishadi. Chunki, bu musiqa milliy o'zlikni anglashda, millionlab kishilar o'zlarini bir tan-u bir jondek his qilishlarida katta ahamiyat kasb etadi.

Ayni paytda, kasbiy bastakor va kompozitorlar ham o'zlarini ijod qilayotgan doston, maqom, suvora, katta ashula yoki simfoniya va opera kabi asarlarida xalq musiqasiga tayanadilar. Chunki, mazkur janrlarda yaratilgan xalqchil musiqa asarlarining tinglovchiga badiiy-hissiy ta'sir kuchi ham yuqori bo'ladi.

Musiqaning odamlarning ma'naviy boyligini shakllantirishdagi va ularni tarbiyalashdagi ahamiyati inobatga olinib, qariyb har bir mamlakatda ushbu san'atni yosh avlodga o'rgatishga mo'ljallangan maxsus o'quv maskanlari ochilgan. Shuningdek, taniqli san'atkorlar ijrosida magnit tasmlari va CDga yozib olingan asarlar omma orasida

¹ Is'hoq Rajabov. Maqomlar. T., 2006.

targ'ib qilinadi. Musiqachilarning turli xil konsert zallari va radio-televideniye dasturlari orqali «chiqishlari» ham hozirda odatiy bo'lib qolgan. Bularning barchasi hozirgi davr musiqa maqsadini tashkil qiladi.

- I.S.Baxning «Tokkata va fuga» (re-minor) asari dan «Tokkata» qismini tinglang.

KENG TURKISTON

Po'lat Mo'min she'ri

Nadim Norxo'jayev musiqasi

Marsh sur'atida

Naqarot:

Naqarot:

Keng Turkiston teng uyimiz,
Birgalashsa dil-o'yimiz,
Yashnamog'in Turon zamin
Do'stlik baxti etar ta'min.

Turkistonning osmoni keng,
Kulaversin armoni teng,
Gullayotgan bo'stoni keng,
Ipak yo'li karvoni teng.

Naqarot:

Turkistonning osmoni keng,
Kulaversin armoni teng,
Gullayotgan bo'stoni keng,
Ipak yo'li karvoni teng.

Chorlaganda o'z bag'riga
Do'stlar qonar do'st mehriga
Osoyishta ona diyor
O'ktamlorda o'z o'rni bor.

Naqarot:

Do'stligimiz bo'lsa shunday:
Yana yashnab kulsa kunday.
Qo'lni qo'lga bersa millat,
Tinch-u obod yurt-u elat.

Turkistonning osmoni keng,
Kulaversin armoni teng,
Gullayotgan bo'stoni keng,
Ipak yo'li karvoni teng.

?! Savol va topshiriqlar

1. Musiqa madaniyati haqida tushunchangiz?
2. «Keng Turkiston» qo'shig'ining she'rini yod oling.

SHARQ ALLOMALARI MUSIQA HAQIDA

Sharq allomalari, shayxulmashoyixlar musiqa san'atiga yuqori baho berib, uning inson ruhiga ma'naviy quvvat bo'lib xizmat qilishini alohida ta'kidlaganlar. Xususan, Hazrat Abu Bakr Buxoriy-Kalobodiy (vaf. 994-y.) musiqa tovushlari — nag'malarni ta'riflab, ularni «jon quvvati va ruh ozig'iturur. Agar jon nag'madan quvvat topsa, o'z maqomi sari ishrof aylaydi, ul maqom ila mashg'ul bo'lardi», deb yozadi.

Demak, musiqa insonga ma'naviy oziqa bo'lishi bilan birga uni tarbiyalashda ham ahamiyatli ekan. Chunki, ruhi tetik va barkamol kishi o'zida yaxshi insoniy fazilatlarni mujassam eta oladi.

Vatandoshimiz Abu Nasr Forobiyning (873–950) bu xususdagi fikri ham e'tiborlidir: «Musiqa ilmi shu ma'noda foydaliki, u o'z muvozanatini yo'qotgan odamlar xulqini tartibga keltiradi, mukammallikka yetmagan xulqni mukammal qiladi va muvozanatda bo'lgan odamlar xulqining muvozanatini saqlab turadi. Bu ilm tananing salomatligi uchun ham foydalidir. Chunki tana kasal bo'lsa, ruh so'ladi, tana to'siqqa uchrasa, ruh ham to'siqqa uchraydi. Shuning uchun ovozlarning ta'siri bilan ruhni sog'aytirish yordamida tana sog'aytiriladi...»

Abu Nasr Forobiy.

Alloma Abu Ali ibn Sinoning (980–1037) musiqaning katta tarbiyaviy ahamiyati haqidagi quyidagi so'zlari ham chuqur ma'noga ega: «Bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo'llamoq kerak. Biri, bolani asta-sekin tebratish, ikkinchisi esa, uni uxlatish uchun aytish odat bo'lib qolgan musiqa va allalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab bolaning tanasi bilan badantarbiyaga va ruhi bilan musiqaga bo'lgan iste'dodi hosil qilinadi».

Sharq mutafakkirlari musiqaning pok va go'zal muhabbat tuyg'ularini ifodalovchi ajoyib xususiyatlari haqida ham hikmatli so'zlarni bizga ma'naviy meros qoldirganlar.

Abu Ali ibn Sino.

Alisher Navoiy.

Bu o'rinda hazrat Alisher Navoiyning (1441–1501) so'zlari bag'oyat ta'sirlidir:

«Otashin yuzluk mug'anniyki, xilqidin
muloyim surud chiqorg'ay,
Hol ahlining kuygan bag'ridin dud
chiqorg'ay».

Ya'ni, ovozi chiroyli xonandaning
yoqimli ashulasi muhabbat ahlining qalbini
yondiradi, kuydiradi.

BAHOR SARVINOZ

Muhabbat Turobova she'ri

Qo'ldosh Mamirov musiqasi

Ya-na kel-di

ba-hor, sar- vi- noz,

Sev-gim ka-bi

a-ziz, mu-qad- das.

Ba- hor, ba-hor,

qa- no- ting-ni yoz,

Dil- gi- nam- da

uy-g'ot-ding ha-vas, Dil-gi- nam- da
 uy-g'ot-ding ha-vas, Gul-lar baz-mi,
 nur baz-mi xan- don, Gul-lar baz-mi,
 nur baz-mi xan- don, Sev-gi mi-sol
 to'y-may vas-li-ga.
 Men bag'-ring-da ke- za - man sho-
 don, Kir-sam dey- man vi-sol qas- ri-

ga, Kir-sam dey- man vi-sol qas- ri- ga,
 Bun-cha xush-ro'y, go'-zal-san, ba-hor.
 Yo'-lim nur-li et-ding, a'-zal- san.
 O...
 Bun-cha xush-ro'y, go'-zal -san, ba-hor,
 Yo'-lim nur-li et-ding, a- zal- san.
 Sen-ga o-tash mu-hab- ba-tim bor.
 Yu-ra- gim-da qat-qat g'a-zal -san.

Yana keldi bahor, sarvinoz,
Sevgim kabi aziz, muqaddas.
Bahor, bahor, qanotingni yoz,
Dilginamda uyg'otding havas.

Gullar bazmi, nur bazmi xandon,
Sevgi misol to'ymay vasliga.
Men bag'ringda kezaman shodon,
Kirsam deymen visol qasriga.

Buncha xushro'y, go'zalsan, bahor,
Yo'lim nurli etding, azalsan.
Senga otash muhabbatim bor,
Yuragimda qat-qat g'azalsan.

?! Savol va topshiriqlar

1. Musiqa madaniyati haqida tushuncha bering.
2. «Bahor sarvinoz» qo'shig'ining ijodkorlari kim?

JAHON MUSIQA MADANIYATI RIVOJINING ASOSIY BOSQICHLARI

Jahon musiqa madaniyati shakllanib, to hozirga qadar yetib kelish jarayonida bir necha tarixiy bosqichlarni boshdan kechirdi. Bu bosqichlar quyidagi nomlar bilan yuritiladi:

1. Qadimgi davr musiqa madaniyati.
2. O'rta asrlar musiqa madaniyati.
3. Uyg'onish davri musiqa madaniyati.
4. Ma'rifatparvarlik davri musiqa madaniyati (XVIII asr).
5. XIX asr musiqa madaniyati.
6. XX asr musiqa madaniyati.

Har bir davr musiqa madaniyatining o'ziga xos jihatlari bor. Masalan, eramizdan avvalgi asrlardan to V asrga qadar davom etgan musiqa madaniyati asosan monodik (ya'ni bir ovozli) ko'rinishda bo'lgan. Bu davrda musiqa asosan Misr, Xitoy, Hindiston kabi qadimgi Sharq mamlakatlarida, keyinroq esa, qadimgi Yunonistonda ham o'tkazilgan turli marosimlarda ishlatilgan. Bunda ud va arfasimon torli-chertma, sibizg'a singari puflama hamda xilma-xil zarbli-urma cholg'ular keng qo'llanilgan.

V asrdan to XIV asrgacha davom etgan (ya'ni qadimgi dunyo bilan yangi tarix oralig'idagi davr) O'rta asrlarda musiqa madaniyati turli o'zgarishlarga yuz tutdi. Jumladan, G'arbiy Yevropa mamlakatlarida musiqaning rivoji asosan xristian cherkov madaniyatiga bog'langan edi. Aynan cherkov xorida musiqaning ko'p ovozli (polifonik) uslubi qaror topti. Shuningdek, katolik cherkovlarida organ cholg'usi ham keng qo'llanila boshlandi.

Sharq mamlakatlarida esa, aksincha, monodik uslub o'z kuchini saqlab qoldi. Musulmon olamida maqom san'ati yoyildi. Sozandalik va xonandalik san'ati rivojlandi.

XIV–XVI asrlar musiqa madaniyati jahon tarixida ko'proq «uyg'onish davri» (renessans) nomi bilan mashhur. Bu davrga kelib G'arbiy va Markaziy Yevropadagi mamlakatlarda antik san'atni o'rganishga, uning yuksak namunalari qayta tiklashga bo'lgan harakatlar avj olgan edi. Aynan shu harakatlar bois Italiyada opera janri yuzaga keldi va rivojlana boshladi.

Ma'rifatparvarlik g'oyalari ustuvorligida o'tgan XVIII asr Yevropa musiqa madaniyatida jahonga mashhur «Vena klassik maktabi» shakllandi. Sharqda esa, maqomotning yangi tizimlari yuzaga keldi. Xususan, O'rta Osiyoda (o'zbek-tojik musiqa madaniyatida) dovrug'i olamga ketgan Shashmaqom san'ati bunyod etildi.

● Antonio Vivaldining «Yil fasllari» turkumidan namunalar tinglang.

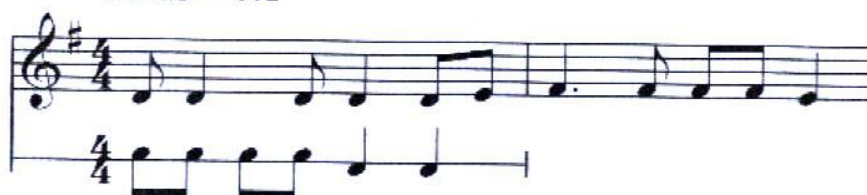
△ «Mo'g'ulchai Dugoh Soqiynomasi» maqom aytimini kuylashga o'rganing.

MO'G'ULCHAI DUGOH SOQIYNOMASI

Nodira g'azali

«Dugoh» maqomidan

M.M. ♩ = 112

Kel dah-ri-ni im - ti - hon e - tib

ket, Say- ri cha-man- ni

ja-hon e- tib ket. Be- dard - la-

ring ja- fo- la- ri- din

Far- yod

che-kib, fi-g'on e- tib

ket.

Kel, dahrini imtihon etib ket,
Sayri chamanni jahon etib ket.

Bedardlaring jafolaridin
Faryod chekib, fig'on etib ket.

?! Savol va topshiriqlar

1. Jahon musiqa madaniyati tarixi taraqqiyot bosqichlari haqida qanday ma'lumotlarga egasiz?
2. «Mo'g'ulchai Dugoh Soqiynomasi» maqom aytimini yod oling.

VENA KLASSIK MAKTABI NAMOYANDALARI

XVIII asr ikkinchi yarmidan e'tiboran Avstriyaning poytaxti Vena shahrida musiqa madaniyati tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Ma'rifatparvarlik asrining g'oyalari ustuvor bu shaharda avstriya, olmon, vengr, italyan, slavyan va boshqa xalqlarning inoq hayotini ko'rish hamda ularning milliy ohanglarini tinglash mumkin edi. Aynan ana shu ohanglar uyg'unligiga asoslangan holda XVIII asr so'nggi choragiga kelib Venada musiqa ijodkorlari — kompozitorlarning o'ziga xos maktabi yuzaga kelgan edi. Tarixda «Vena klassik maktabi» nomi bilan ham shuhrat topgan bu ijodiy maktab an'analari dastlab Yozef Gaydn (1732–1809) va Volfgang Amadey Motsart (1756–1791) musiqa asarlarida qaror topib, keyinchalik ularning yosh zamondoshi Lyudvig van Betxoven (1770–1827) tomonidan ijodiy davom ettirilgan edi.

Y. Gaydn

V. Motsart

L. Betxoven

Ushbu maktab namoyandalari jahon musiqa madaniyatini sonata, kvartet, simfoniya kabi yirik cholg'u musiqa asarlari bilan boyitishga muvassar bo'ldilar.

- L. Betxovenning 14-sonatasini tinglang va olgan taassurotingizni gapirib bering.

Vena klassik maktabi kompozitorlari ijodida simfoniya janrining mumtoz shakli ham uzil-kesil shakllandi va ravnaq topti. Shunga ko'ra bu turdagi simfoniya to'rt qismdan iborat turkumli asar bo'lib, uning ilk qismi tez sur'atda (sonatnoye allegro), ikkinchi qismi sokin va vazmin, uchinchi esa raqs (menuet, skerso) xarakterida va nihoyat yakuniy to'rtinchi qismi jo'shqin final tarzida yangragan. Odatda, bu kabi simfonik asarlarni shunga ixtisoslashgan simfonik orkestr ijro etadi.

Vena klassik maktabi namoyandalaridan Y. Gaydn yuzdan ortiq, V. Motsart qirq bitta, L. Betxoven esa to'qqizta simfoniya turkumlarini ijod etgan.

Vena klassik maktabi kompozitorlari opera san'atini ham sarmazmun asarlari bilan boyitishga va shu asnoda uni rivojlantirishga o'z hissalarini qo'shganlar. Bunga V.A. Motsartning «Figaroning uylanishi», «Sehrli nay», «Don Juan», L. Betxovenning «Fidelio» operalari yorqin dalildir.

- V.A. Motsartning «Figaroning uylanishi» operasidan musiqiy namunalar tinglang.

BAHOR CHORLOVI

Betxoven musiqasi

Pro- с- нись ско- рей, ско-
рей про- с- нись при- ро- де по- ра, про- с- нись от
тяж- ких зим- них снов; ты сбрось с се- бя хо-

Лод- ный се- дой зи-мы по-кров, зи-мы по-
кров. По- ля, ле- са и ни- вы ты
к жиз- ни пол- ни- май, раз- бей зи- мы о-
ко- вы, и - дёт, и - дёт к нам свет-лый
май, и - дёт, и - дёт к нам свет-лый
май. Вос-стань, рав- ни-на, про-бу- дись, го-товь- ся
и встре-чай. И- дёт к нам свет-лый май.

?! Savol va topshiriqlar

1. Vena klassik maktabi namoyandalaridan kimlarni bilasiz?
2. Ularning ijodida qaysi musiqiy janrlar rivoj topdi?
3. «Mo'g'ulchai Dugoh Soqiynomasi» maqom aytimini yoddan kuylang.

XIX – XX ASRLAR MUSIQA MADANIYATI

XIX asrga kelib Yevropa mamlakatlarida kompozitorlik ijodiyoti yana-da keng yoyildi, jahonga dong'i ketgan mumtoz milliy maktablar (masalan, rus, polyak, chex, norveg, vengr va b.) yuzaga keldi. Shu bilan birga kompozitorlar ijodida boshqa san'at turlarida bo'lgani kabi turli ijodiy oqimlar ham shakllandi. Jumladan, XIX asr boshlarida Yevropaning ko'pgina kompozitorlari ijodida romantizm badiiy yo'nalishi qaror topdi.

F. Shopen.

F. Shubert.

N. Paganini.

F. List.

Fransuz tilidan olingan «romantizm» so'zi keng ma'noda, san'atkorning o'zi yashab turgan hayotdan qanoatlanmay, balki orzu qilgan xayoliy voqelikni tasvirlashga intilishini anglatadi. Shu bois, aksariyat romantik kompozitorlar ijodida fantastik obrazlar, shirin xayol mavzulari muhim o'rin tutadi. Bu boradagi romantizm badiiy usuli avstriya kompozitori Frans Shubert, italyan kompozitorlari N.Paganini, J.Rossini, polyak kompozitori F.Shopen, nemis kompozitorlari K.Veber, F.Mendelson, R.Shuman, R.Vagner, vengr kompozitori F.List, fransuz kompozitori G.Berlioz asarlarida yorqin namoyon bo'ladi.

Bu kompozitorlar ijodida romantik ruh bilan sug'orilgan simfoniya, opera, ballada, qo'shiq va dasturli musiqa janrlari rivoj topdi. Ularda xalq turmushi va tabiat manzaralari, hayotiy va fantastik (xayoliy) obrazlar badiiy ifoda etilgan.

● F.Shubertning «Serenada»sini tinglang.

Песнь мо-я ле-тит с моль-бо-ю
ти-хо в час ноч-ной.
В ро-щу лег-ко-ю сто-по-ю
ты приди, друг мой.
При лу-не шу-мят у-ны-ло

листь-я в позд-ний час,
листь-я в позд-ний час,
и ни-кто, о друг мой ми-луй,
не у-слы-шит нас, не у-слы-шит
нас.
1. нас.
2. ни. Дай же до-ступ их при-
зв-анию ты к ду-ше сво-
ей, и на тай-но-
с сви-да-ньс

Shuni ham aytish kerakki, Yevropa san'atida romantizm bilan birga yana realizm badiiy metodi ham keng namoyon bo'lgan. Realizm — bu hayotni san'atda har qanday pardoysiz, haqqoniy aks ettirish, jamiyatdagi adolatsizliklarni keskin tanqid qilish, insonparvarlik g'oyalarini badiiy ifoda etish usulidir. Musiqa san'atida realizm tamoyillari italyan kompozitori J.Verdi, fransuz kompozitori J.Bize, rus kompozitorlari M.Glinka, A.Dargomijskiy, M.Musorgskiy, P.Chaykovskiy, A.Borodin, N.Rimskiy-Korsakovlar ijodida kuzatiladi.

M.Musorgskiy.

J.Verdi.

M.I.Glinka «Kamarinskaya»

Rus klassik musiqasining asoschisi M.I.Glinka o'zidan boy ijodiy meros qoldirdi. Bu ma'naviy meros asosini uning qalamiga mansub «Ivan Susanin» va «Ruslan va Lyudmila» operalari, simfonik asarlari, dramatik spektaklga musiqa, fortepiano asarlari, romans va qo'shiqlari tashkil etadi.

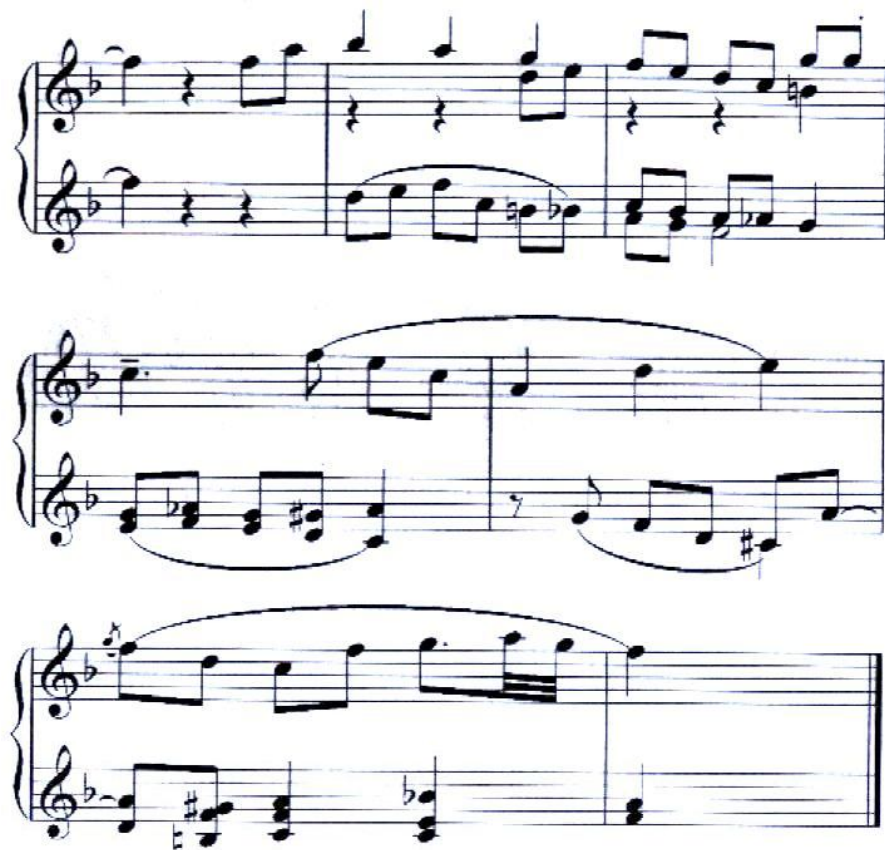
M.Glinka.

Kompozitorning eng katta xizmati shundan iboratki, u o'z ijodi bilan rus klassik kompozitorlik maktabining tarixiy yo'nalishini belgilab berdi va ayni paytda, jahon klassik musiqasi rivojiga o'z hissasini qo'shdi. Binobarin, M.I.Glinka rus simfonik musiqasi asoschilaridan biri hisoblanadi. Bunga uning simfonik orkestri uchun yozilgan «Kamarinskaya» fantaziyasi yaqqol misol bo'la oladi. Mazkur asarda kompozitor rus xalq qo'shiqlaridan «To'yona», «Baland tog' o'trida» va «Kamarinskaya»larning kuylarini mahorat bilan qo'llab, rang-barang kompozitsiya yaratishga muvaffaq bo'lgan.

Iqtibos etilgan kuylardan biri «Baland tog' ortida» so'lim va ohangdordir.

SVADEBNAYA (TO'YONA)

Mazkur kuydan farqli o'laroq, ikkinchi mavzu hazilomuz va raqsona sho'x «Kamarinskaya»dir.

KAMARINSKAYA

Asar davomida ikkala mavzu turlicha ko'rinishlarda tuslanib, yangi sifatlar kashf etadi va pirovardida mahobatli asar darajasida rivojlanadi. Shu asnoda xalq kuylari asosida mumtoz simfonik asar bunyod etilishining guvohi bo'lamiz. M.I.Glinkaning simfonik orkestri uchun «Kamarinskaya» fantaziyasi kompozitorning: «Musiqani xalq yaratadi, biz san'atkorlar esa unga faqat sayqal beramiz», degan mashhur iborasini go'yo yana bir bor ta'kidlaydi.

?! Savol va topshiriqlar

1. Romantizm deganda nimani tushunasiz?
2. RE, MI va FA tovushlaridan yuqoriga qarab oktava intervalini tuzing.

MUSIQIY IMPRESSIONIZM XUSUSIDA

XIX asrning so'nggi choragiga kelib G'arbiy Yevropa musiqa san'atida impressionizm badiiy oqimi shakllana boshladi. Impressionizm atamasi fransuzcha «impression» so'zidan olingan bo'lib, «taassurot» ma'nosini anglatadi. Bunda klassitsizm yoki romantizm ko'ndalang qo'ygan «hayot-mamot» masalalari emas, balki kundalik hayot manzaralari va ulardan olingan ilk taassurot badiiy ifoda etiladi.

Impressionizm oqimi dastlab K.Mone, O.Rensar, E.Dega, K.Pissaro kabi fransuz rassomlari ijodida yuzaga kelib, so'ngra badiiy adabiyot, teatr qatorida musiqa san'atida ham o'ziga xos ravishda namoyon bo'ldi. Musiqiy impressionizm xususiyatlari fransuz kompozitorlari—K.Debussy, M.Ravel, italyan kompozitorlari O.Respigi, A.Kazella, ingliz kompozitorlari F.Delius, S.Skott va boshqalar ijodida namoyon bo'ldi.

XX asrning o'rtalariga kelib impressionizm badiiy oqimi barham topti.

● Klod Debyussining «Oydin shu'las» asarini tinglang.

XX ASR O'ZBEKISTON MUSIQA MADANIYATIGA DOIR

XX asr davomida O'zbekiston musiqa madaniyatida katta o'zgarishlar ro'y berdi. Bunda xalq musiqasi, an'anaviy kasbiy musiqa rivoji bilan birga yana ko'povozli musiqaga mansub opera, simfoniya, balet, oratoriya, xor, sonata, kinomusika, estrada kabi janrlar ham yuzaga kela boshlaganligi ko'zga tashlanadi.

Ayni paytda, Respublikada musiqiy ta'limning yevropacha usuliga asoslangan maxsus o'quv yurtlari, Toshkent Davlat konservatoriyasi ochilganligini, shuningdek, musiqali drama va komediya, opera va balet asarlarini sahnalashtirishga mo'ljallangan teatr truppalari tashkil topganligini ko'ramiz.

Shu bilan birga, ko'p asrlik tarixga ega an'anaviy bastakorlik jabhasida yangi jihatlar namoyon bo'ladi, musiqiy ijodkorlikning «yevropacha» ko'rinishi bo'lgan kompozitorlik sohasi esa jadal sur'atlarda shakllana boshlaydi.

Bastakorlik ijodiyoti. O'zbek musiqasining XX asrdagi rivojida bastakorlik ijodiyoti alohida o'rin tutadi. Bastakorlar, odatda, mohir sozanda yo yetuk xonanda bo'lib, an'anaviy musiqa turlari bo'lgan ashula, katta ashula, suvora, maqom, kuy kabi janrlarda ijod qilib kelganlar. Bun-

da bastakorlar o'zlari to'qigan asarlarning dastlabki ijrochilari sifatida ham elga tanilganlar. Xalqimizning sevimli san'atkorlari bo'lgan Hoji Abdulaziz Rasulov, Mulla To'ychi Toshmuhamedov, To'xtasin Jalilov, Yunus Rajabiy, Komiljon Jabborov, G'anijon Toshmatov, Muhammadjon Mirzayev, Faxriddin Sodiqov singari bastakorlari faoliyati bunga misol bo'lishi mumkin. Zero, ularning har biri iste'dodli ijodkor bo'lish bilan birga, yana mahoratli ijrochilar hamdir.

XX asr mobaynida o'zbek bastakorlari milliy musiqamizning janrlar doirasini yangi namunalar bilan kengaytirishga ham o'z hissalarini qo'shdilar. Bu borada, ayniqsa, bastakor To'xtasin Jalilov (1896–1966) faoliyati e'tiborlidir. Ko'pgina xalqchil kuy, qo'shiq va ashulalar muallifi bo'lgan To'xtasin Jalilov Respublikamizda musiqali drama janri shakllanib, rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi. Jumladan, atoqli san'atkor «Halima», «Gulsara», «Nurxon», «Tohir va Zuhra», «Ravshan va Zulxumor», «Alpomish» kabi sahna asarlariga ajoyib musiqa namunalarini ijod etgan.

● «Tohir va Zuhra» musiqali dramasidan Tohir va Zuhra duetini tinglang.

Mustaqil o'qish

Hoji Abdulaziz Rasulov.

HOJI ABDULAZIZ RASULOV

Samarqandlik mashhur hofiz va bastakor, O'zbekiston xalq artisti Hoji Abdulaziz Rasulov (1852–1936) tanbur va dutor chertish hamda ashula aytish yo'llarini mukammal egallagan san'atkor edi. Jumladan, u tanburda maqom cholg'u kuylarini ijro etishni tanburchi — san'atkor Hoji Rahimberdidan, ashula san'atini esa avvaliga taniqli hofiz Boruxdan, keyinchalik Buxoroda ustoz-maqomdon Ota Jalol Nosirdan o'rgandi.

Abdulaziz Rasulov muqaddas Makkai Munavvaraga hajga borib, «hoji» nomiga sazovor bo'lgan edi. Hoji Abdulaziz Rasulov ijrochilik bisotida (repertuarida) 200 dan ziyod ashula va cholg'u kuylari bo'lib, bunda hofiz ashula yo'llarini Buxoro — Samarqand an'anasiga oid o'zbek va tojik tillarida kuylagan. Shu bilan birga, H.A.Rasulov nafaqat Buxoro — Samarqand musiqa uslubini, balki o'zbek musiqasiga doir boshqa mahalliy an'analarni ham ijodiy o'zlashtirgan edi. Xususan, Buxoro — Samarqand hofizlari maqom ashula yo'llarini tanburda jo'rsolik qilib aytalar, H.A.Rasulov bu o'rinda dutorni ham qo'llayvergan. Maqom ijrochiligidan dutordan foydalanish amaliyoti esa Xorazm va Farg'ona — Toshkent musiqa uslublariga ko'proq xosdir.

H.A.Rasulov Xorazm kuylarini, jumladan, dostonchilik aytimlarini ham yaxshi bilgan bo'lib, ulardan o'z ijodida unumli foydalangan. Chunonchi, ustozning «Bozurgoniy» deb nom olgan ashula namunasi Xorazm doston kuylari asosida, mashhur «Guluzorim» nomli ashulasi esa Farg'ona cholg'u kuyi bo'lgan «Eshvoy» asosida ijod etilgan.

YUNUS RAJABIY

Hassos bastakor, xonanda va sozanda, O'zbekiston xalq artisti, akademik Yunus Rajabiy (1897–1976) milliy musiqa madaniyatimiz

Yunus Rajabiy.

ravnaqiga ulkan hissa qo'shgan. Atoqli san'atkorning komillik sari yuksalish bosqichlari dastlab madrasada an'anaviy tahsil olish bilan boshlanib, keyinchalik Turkiston Xalq konservatoriyasi (1919–1923), Toshkent Oliy musiqa maktabining tayyorlov kursi (1934) hamda Moskvada tashkil etilgan kompozitorlar kursi (1940–1941) da davom etgan. Ayni paytda, mumtoz musiqa namunalaridan Farg'ona–Toshkent maqom yo'llarini mashhur hofizlar Mirza Qosim, Shorahim Shoumarov va Mulla To'ychi Toshmuhamedovlardan mukammal o'rgandi, Buxoro

maqomlarini Hoji Abdulaziz Rasulov, Domla Halim Ibodov kabi zabardast maqomdonlar ustozligida o'zlashtirdi.

Erishgan teran bilimi va amaliy-ijodiy malakalari pirovardida Yunus Rajabiy Farg'ona–Toshkent maqom yo'llari, Shashmaqom turkumi, katta ashula, bastakorlik asarlari hamda xalq musiqa ijodiyotining turfa namunalarini nota yozuvlariga oldi va ularni besh jildlik «O'zbek xalq musiqasi» hamda olti jildlik «Shashmaqom» to'plamlarida nashrdan chiqarishga muvaffaq bo'ldi. Shu bilan birga, Yunus Rajabiy O'zbekiston radiosi huzurida 1959-yilda Maqom ansambli ijodiy jamoasini tuzib, umrining oxiriga qadar unga badiiy rahbarlik qildi.

Yunus Rajabiy bastakorlik jabhasida xalqchil milliy uslubni ilgari surgan san'atkordir. Xususan, uning «Fabrika yallasi», «Bizning davron», «O'zbekiston», «Bahor keldi», «O'yin bayoti», «O'yin dugohi», «Paxta», «Koshki», «Kuygay», «Ra'nolanmasun» kabi ashula va raqs kuylari, ijodiy hamkorliklar natijasida yaratilgan «Farhod va Shirin», «Muqanna», «Navoiy Astrobodda» musiqali dramalari hamda «Zaynab va Omon» operasida ko'p asrlik badiiy an'analarni zamon ruhi ila qayta jonlanadi.

● «Zaynab va Omon» operasidan Ergash qo'shig'ini tinglang.

Chaqqon

Suv - dan ko' - tar - dim ko' - za, ko' - za - da ol -

tin g'o' - za, ko' - za - yu, g'o' - za - yu qo' - lim - da,

yal - la - li bo - bo, yal - la. U - zum - zor - lar -

dan shin - ni, chin - ni - kor - lar - dan chin - ni!

U - zum - zor - lar - dan shin - ni, chin - ni - kor - lar -
 dan chin - ni. Shin - ni - yu, chin - ni - yu, ko' - za - yu g'o' - za
 qo' - lim - da, yal - la - li bo - bo, yal - la.
 So - at - ga ol - dim zan - jir, bog' - lar - dan ter -
 dim zan - jir. Zan - ji - ru, an - ji - ru, shin - ni - yu, chin - ni - yu,
 ko' - za - yu g'o' - za qo' - lim - da, yal - la - li bo - bo,
 yal - la. Zan - ji - ru, an - ji - ru, shin - ni - yu, chin - ni - yu,
 ko' - za - yu g'o' - za qo' - lim - da, yal - la - li bo - bo,
 yal - la. O'r - mon - lar - dan ar - cha,

bo - fan - da - lar - dan par - cha, o'r - mon - lar - dan
 ar - cha, bo - fan - da - lar - dan par - cha.
 Ar - cha - yu, par - cha - yu, zan - ji - ru, an - ji - ru,
 shin - ni - yu, chin - ni - yu, ko' - za - yu g'o' - za qo' - lim - da,
 yal - la - li bo - bo, yal - la. Ar - cha - yu, par - cha - yu,
 zan - ji - ru, an - ji - ru, shin - ni - yu, chin - ni - yu,
 ko' - za - yu g'o' - za qo' - lim - da,
 yal - la - li bo - bo, yal - la.

O'ZBEK MUSIQASIDA KOMPOZITORLIK IJODIYOTI

Ma'lumki, simfoniya, opera, balet, oratoriya, xor kabi janrlarda ijod qiluvchi musiqachilarni «kompozitor» deb yuritishadi. Kompozitorlar o'zleri ijod etgan musiqa namunalarini, odatda, besh chiziqli nota tizimi vositasida yozib oladilar va shu asosda ularning musiqa asarlari ijro etiladi, shu tariqa avlodlarga meros qoladi.